

ETNOARKEOLOJİNİN KAZILARA KATKISI

Begümşen ERGENEKON*

Sadece arkeologlardan oluşan ekiplerle yürütülen klâsik kazı ve yüzey araştırmaları günümüzde yerini çok disiplinli ekip araştırmalarına ve çalışmalarına bırakmaktadır. Dolayısıyla, arkeoloji bugün arkeometri altında yer alan fizik, kimya, metalurji, biyoloji, botanik, zooloji; konservasyon antropoloji ve etnoarkeoloji gibi bilim dallarından aldığı destekle daha doyurucu bilgilere ulaşmaktadır (Ergenekon 2001: 279). Arkeolog Gordon Childe tarafından önemi vurgulanan ve sosyoarkeoloji diye de anılan etnoarkeoloji; sosyal antropoloji, etnografya ve arkeolojinin konularını ve yöntemlerini birleştiren ama hepsinden ayrılan özgün bir disiplindir (Gjessing, 1975: 323-343). Etnoarkeolog ise "arkeolojik bir amaçla etnografik araştırma yapan bir antropologtur" (Schwartz 1978: vii). Bu disiplin kazılara destek sağladığı gibi tek başına bir araştırma ve değerlendirme çalışması olarak da kullanılır. Günümüzdeki ve geçmişteki kültürleri araştıran antropolojinin ayrılmaz alt disiplinlerinden biri arkeoloji (Longacre 1970: 2); diğerleri ise fizikî antropoloji, sosyal antropoloji, etnoloji ve etnoarkeolojidir.

Etnoarkeoloji Nedir?

Arkeolojik bir araştırma yaparken arkeologlar yörede yaşayan yerli halkın öğüt ve yardımlarına muhtaçtır (Longacre 1970: iii). Böylece etnoarkeolojiye atılan ilk adımla bu çalışma ilk hominidlerden günümüze kadar bütün insan topluluklarının ve toplum yaşamının her yönüyle ilgili ve faydalı olan bir bilim dalıdır. Çünkü "...geçmiş

ancak hal' ile anlaşılır. Şimdiki eşya veya anıları, geçmişin yadigârı kabul ederek, geçmişle ilgili incelemelerden eskilere ait sonuçlara varılır. Bu sonuçlandırmaların dayanağı çağdaş eşya, olay ve ilişkiler üzerinde yapılan gözlemlerdir." (Spaulding, 1968: 37).

Arkeologlar, geçmiş yaşantıların çürümekte olan kalıntılarını süzmeye ve pek uzun zaman aralıklarını incelemeye alıştıktan sonra çalışmalarında insan ögesi, insan kimliği çoğu zaman arka plândadır. Ne de olsa arkeoloji hem geçmişte yaşananları yeniden canlandırmak hem de onların nedenlerini ortaya koymak için çabalar. Her ne kadar kimi arkeolog, çağdaş yaşantıların araştırılmasını, arkeolojik gereksinmelerin teşvik ettiğini kabul etmese de; ve hele bu uygulamanın tümüyle terk edilmesi gerektiğini Smith (Ascher, 1961a: 317-325) gibi savunsa da, arkeolojinin gerçeğe yakın açıklamalar yapmasında, etnoarkeolojinin de katkısı olduğu görüşü yaygındır (Binford, 1983: 76). Çünkü Asya, Mezopotamya, Afrika, Amerika, Avrupa ve Anadolu'nun bazı coğrafî bölgelerinde görüldüğü gibi, büyük oranda kültürel bir süreklilik vardır. Geçmişteki insan kültürlerinin bazı yönlerinin artık izleri kalmasa da, kültürel süreçlerin temel yasaları son 40.000 yıl içinde değişmemiştir. Ascher'e (1961b: 317-325) göre benzeri çevreleri benzeri yollarla işleyen toplumların, aradan geçen zamana ve ekolojik değişimlere rağmen benzerlikleri vardır.

Yeterli ve çağdaş etnografik bilgi sayesinde yeryüzünde artık varlığını sürdürmeyen kültür

biçimleri hakkında açıklamalar yapabilecek sonuçlara varmak mümkündür (Watson, 1969). Özellikle Güneybatı Asya'nın prehistorik ve protohistorik toplumları hakkındaki arkeolojik hipotezlerin sınanabilmesi için etraflı bilgilere gereksinim vardır (Watson 1979). Bu bağlamda Hassuna kazılarının IV. tabakasından elde edilen birkaç odalı ve önlerinde içinde ocağı bulunan bitişik ama ayrı yapıların mimarî özellikleri o toplumun bugün Hasanabad'da yaşayan küçük, az çok kendine yeterli türden çekirdek aile tipini anımsatan hanelerden oluştuğuna işaretlerle Watson "Arkeolog eskiyi böylesine anımsatan bir gruptan elde edilen etnografik bilgileri; incelenen kalıntılara sahip olmuş toplumun kültürünü ortaya koymakta kullanır, elde edilen modeli uygun arkeolojik buluntularla karşılaştırarak elde edilen verilere uyumunu araştırır. Eğer açıkça bir çelişki yoksa, model, veriler için iyi bir açıklama olarak kabul edilebilir" der (Watson, 1979: 7). Watson'un Batı İran'da bulunan Hasanabad, Shirdasht ve Ain Ali köylerinde genel tarihsel yaklaşım² yöntemiyle, geçim şekli ve toplumsal düzen hakkında elde ettiği etnoarkeolojik sonuçlarla kültürel süreklilik varsayımı desteklenmiştir. Bu varsayım, aynı tür ekolojik ortamlarda yaşayıp, onları aynı yollarla işleyen kültürler arasında benzerlikler olduğu esasına dayanır (Ascher, 1961a). Yani etnoarkeoloji; bugün yaşananları ve nedenlerini araştırırken geçmişte de yaşanmış olabilecek benzeri olayların nedenlerine de ışık tutabilmektedir. Ve arkeolojinin başından beri, kazı yapanlar, buldukları malzemeden sonuca varabilmek için yaşayan avcı/toplayıcı ve tarım/hayvancılıkla geçinen insanlar üzerinde yapılan etnografik gözlemlerde elde edilen sonuçlarla karşılaştırmalar yaparak benzerlikleri saptamıştır (Schwartz, 1978: vii). Hatta bununla da kalmayıp doğu Afrika savanna'larında izlerine rastlanan hominid topluluklarının nerelerde ve nasıl yaşadıklarını anlayabilmek için bugünkü babun topluluklarının, kurak bölgelerdeki su çukuru, akarsu veya göl kenarlarındaki doğal hayatın incelenmesiyle, hominid yurtları hakkında tahminler yapmak olasıdır (Binford, 1983: 62).

Etnoarkeoloji yoluyla antropolojinin arkeolojiye katkısı olduğu gibi arkeolojinin de, bir üyesi olduğu antropolojinin genel teorilerine katkısı vardır. "Arkeoloji, antropolojinin diğer dalları gibi kültürü

ve kültürel süreçleri anlamayı amaçlar. Kültür; insan topluluklarının içinde yaşadıkları doğaya, tümüyle uyum sağlamalarını sağlayan bir mekanizmadır. Doğaya uyumdaki değişimler sonucu kültürel değişimler meydana gelir. Bu değişimlerin incelenmesi kültürel evrimin anlaşılmasında faydalı olur. Antropoloji; kültür ve kültürel süreçlerle ilgili genellemeler için bilimsel yöntemleri kullanır. Bunun için de temel antropolojik teorilerden, tümdengelim yoluyla hipotezler kurulur. Bu denencelerin sınanması ise hem tümden gelen hem de tüme varan sonuçlandırmaları kapsar. Longacre'a (1970: 2) göre arkeologlar kültürel süreçler hakkında denenebilir hipotezler ortaya koymayı ekseriya ihmal etmektedir. Yine de bazı varsayımlarla, inceledikleri eski bir kültür hakkında aydınlatıcı birtakım sonuçlar elde edebilirler. Onun için "(a) ilk varsayım kültürün sistemli bir bütün olduğunu kabul etmektir ki bu o ekoloji içinde, kültürün (toplumun) kendini nasıl dengede tuttuğunu, sürdürdüğünü veya değiştirdiğini anlamaya yarar. Yani kaybolmuş bir kültüre ait arkeolojik verilerden yola çıkarak anlamlı bir çeşitlilik olup olmadığını saptayabilmek; toplum düzeniyle, insan davranışlarını anlayabilmek için kantitatif değerlendirmeler kadar, yorumlar da şarttır (Longacre, 1970: 2). (b) İkinci varsayım arkeolojik bir sitede bulunan kalıntıların belirli bir davranış biçimini yansıtan bir modele sahip olduğunun kabul edilmesidir. Yani, bir sitede bulunan arkeolojik yapı, o topluluğun toplumsal düzeninin esaslı bir habercisidir. Öyleyse yapılması gereken, arkeolojik sitedeki kalıntıları, o topluluğun bireysel ve kitlesel davranışları hakkında bilgi elde edecek şekilde tanımlamak ve denemektir." (Longacre 1970: 2-3). Longacre bu yöntem ve tekniklerle İ.S. 1100-1250 yıllarında Amerika'nın Ak Dağlar ve Colorado Platosu arasında, yarı kurak olan, Colorado Nehri'nin sularını akıttığı, pek kısa bir süre yerleşilmiş engebeli arazide arkeolojik bir kazı yapmış ve aydınlatıcı sonuçlar elde etmiştir (1970: 1-27). Araştırmanın amacı bu yerleşimde o zamana ait kültürel ve çevresel değişmeyi daha iyi anlamak, yok olmuş o toplumun yapısı ve sosyal gruplarının davranışları hakkında sonuçlar elde edecek şekilde veri toplamaktır. Elde edilen sonuçlar mısır üreten bu nüfusun kısa, birkaç nesillik bir yerleşimden sonra yurtlarını terk ederek daha aşağılara

göçtüğü ve başka gruplarla birleşerek yeni yerleşimler kurduğudur. Bu değişimin nedenine ışık tutan bilgi, yapılan iklim araştırmasından elde edilmiştir. Sonuçta, yukarıdaki tarihlerde bölgedeki ısı ortalamasının 2-3 derece düşmesiyle hava koşullarının oradaki nüfusu besleyebilecek mısırın olgunlaşmasına elverişsiz bir hale geldiği anlaşılmıştır. Yerleşimin o nedenle terk edilerek, küçük grupların birleşerek tarıma elverişli başka topraklara yerleştiği sonucuna varılmıştır (Longacre, 1970: 17).

Görülüyor ki arkeoloji geçmişte yaşamış kültürlerin bıraktıkları kültürel ve çevresel mirası araştırır, açıklar ve yorumlarken, diğer taraftan etnoarkeoloji, geçmiş yerleşimlerin çevresinde bulunan çağdaş yerleşimlerdeki maddî ve manevî kültürü kendisine ait varsayım ve metodolojiyle inceleyerek yorumlar. Yani etnoarkeoloji bu özelliğiyle arkeolojik, sosyal antropolojik ve etnografik çalışmalara da ışık tutar. Kazılar için yarar; bazı arkeolojik hipotezlerin sınanarak (Schwartz 1978: vii), reddedilmesi veya desteklenmesinde kilit bir rol üstlenmesi; sit çevrelerinde yerleşik bugünkü kültürler hakkında elde edilen bilgilerle eski kültürler hakkında kullanım/işlev ve teknoloji deneylerine olanak sağlaması (McIntosh 1986), bugünle geçmiş arasındaki benzerliklerin bazılarını ise ortaya çıkarmasıdır. Bu yönüyle etnoarkeoloji aynı zamanda kültür mirasını saptama ve değerlendirme çalışmasıdır. Sosyal antropolojiye katkısı, gözlemlenen toplumda ilişkilerin ön plana çıkmasıyla, bu ilişkilerin nasıl maddî kültüre yansıtıldığının gözden kaçmasını önlemek ve kültüre bağlı bir eşya envanteri çalışmasına zemin hazırlamaktadır (Kramer 1979: 5). İki veya dört yıl gibi bir sürede tamamlanan tam zamanlı sosyal antropolojik araştırmaların aksine, etnoarkeolojik araştırmalar, kazılar gibi uzun senelere yayılan ve yazları devam eden bir çalışmadır.

Etnoarkeolojik Metodoloji

Kuramı ve teknikleriyle özgün bir dal olan etnoarkeoloji, sistematik bir şekilde zamanımızdaki maddî kültür ve davranış arasındaki ilişkiyi inceleyerek gözlenen davranışların bazılarının arkeologların bulunduğu bazı kalıntılara nasıl yansıtıldığını araştırıp; kalıntıların hangi davranışları

çağrıştırdığını belirler (Kramer 1979: 1). Her ne kadar eski yaşamların bugün gözlemlenebilecek benzerleri ve bugünkü gözlemlenen yaşamların da eski benzerleri olduğunu varsaymasak da benzerlikleri veya farklılıkları görmek için karşılaştırma yoluyla sonuç çıkarma ve fikir yürütmenin, arkeolojik yorumlarda tümüyle göz ardı edilmemesi gerekir (Kramer 1979: 1). Etnoarkeolojinin kullandığı veri toplama teknikleri arasında ilişki, davranış ve âdetlerin öğrenilmesi için katılımcı gözlem ve görüşmeler³ (Güvenç 1984: 141, 147; Karasar 1995: 156-175; Kramer 1979: 4), yerleşim yerinin ticaret, kaynak kullanımı ve ulaşım açısından ne tür ilişkilere olanak sağladığının anlaşılması için ekonomik coğrafya analizi; çevredeki su ve gıda kaynaklarının kullanılabilmesi için merkezden her yöne insan ve hayvan yürüyüşü ile bir günde gidip gelinebilen uzaklık içinde bulunan arazilerin kullanış biçimlerinin saptanması için doğa/çevre analizi; yerleşim tarzı, ev ve mutfak eşyası, konut, arazi, doğal kaynak yeterliliği, besi hayvanı sayılarının geçindirebileceği insan nüfusu büyüklüğü ile hangi toplumsal örgütlenmeyi ve ilişkileri yansıttığının belirlenmesi için demografi analizi; geçmiş yerleşimlerin yerlerinin ve bugünkü toplum hafızasındaki izlerinin keşfedilmesi için yer isimlerinden oluşan bir harita çalışmasının yapılması, bugünkü toplumsal kimliklerde geçmiş kültürlerin bıraktığı mirasın ortaya çıkarılması için sözlü tarih, efsaneler ve bazı arkeolojik malzemelerin günümüzde kullanıldığı yerlerin öğrenilmesi bulunur (Ergenekon 1997b: 15).

Etnoarkeolojinin Arkeolojiye Katkısından Örnekler

Bundan 400.000 ile 200.000 yıl evvel hominidlerin Afrika savanna'larında nasıl yaşadığını tahmin edebilmek ve arkeologların savunduğu gibi o insanların su çukurlarının kenarında yerleşmiş olmalarının doğru olup olmadığını sınavabilmek için yaptığı gözlemi Binford şöyle aktarıyor: "Afrika'da da (hominid yerleşimi olabilecek) bu çeşit bir doğa parçasına ilk ayak basışım, bir sabah av hayvanı bol, kuru bir nehir yatağı boyunca yaptığım geziyle başladı. Vadi boyunca mevcut su çukurlarının her birinin başına bir grup toynaklı⁴ toplanmıştı. Çukura yakın ağaç gölgeleri altında ise gruplar halinde 10

ila 45 baş çeşitli yırtıcı hayvan yatıyordu. Biz yaklaşırken boğanın biri ayağa kalkıp silkeleniyor ve toz içinde kalmış başını hafifçe eğip kısık gözlerle bizi takip ediyor, deve kuşları yolumuzun üstünden geçiyor, her yerde hazır ve nazır olan Afrika ceylanları gözlerini dikey ama yine de yemeğe ve ot aramaya devam ediyordu. Bu manzara içinde vahşetin tek izi, tünedikleri ağaç tepelerinden aşağıya süzülen akbabaların leşle karnını doyuran başka hayvanlara katılmasıydı. Dikkatle bakılınca, acı ölümlerin sessiz kanıtı olan leş parçaları etrafta göze çarpıyordu. Burada biraz uzun kalan bir kimse arazideki sükûnet ve durgunluğun aldatıcı olduğunu derhal anlardı. Toynaklılar öğleden evvel su birikintilerinde hakimiyeti ellerinde tutarken güneş batıya devrildiği an gecikmeksizin vadi çevresindeki kumullara tırmanıyordu. Bu hayvanların sabahki yerlerini bu denli seri terk ederek, en uzak köşelere dağılmaları çarpıcıydı. Güneşin ışıkları dikliğini kaybetmeye başladığı andan itibaren su çevresini gecenin kralları olan yırtıcı hayvanlar işgal etmeye başladı. Önce gelenler leşler arasından geçerek ilerleyen sırtlanlardı. Kurumuş leşleri biraz kemirdikten sonra bu hayvanlar ava çıkmadan evvel su depolamak için su içiyorlardı. Av başlamadan evvel, kendilerine has davranışlarla sırtlanlar su kenarında dolaşiyor, leş çekiştiriyordu. Karanlık iyice çökünce ulumaya başlayan bu hayvanlar av peşinde derhal bu yeri terk ettiler. Aslanlar ve leoparlar da avdan önce su içtikleri için akşam suyun başına geldiler. Aslan küremeleri en çok gece 22 ile 02 aralarında işitildi, sabah 02 ile 04.30 arası hareketlilik yavaş yavaş dindi, yırtıcı hayvanların çıkardıkları sesler azaldı ve etraf sakinleşti. Güneş doğmadan evvel su kenarından gelip geçen yırtıcı hayvanlar yine ortaya çıkınca aslan küremeleri tekrar yükseldi. Güneşin ilk ışıklarıyla birlikte akbabalar bir gece evvelki kıymdan arta kalanları arıyordu. Güneşin yavaş yavaş vadiyi ısıtmasıyla birlikte toynaklılar bir gün evvelki gibi su başlarına geri döndü ve devran yeniden başladı." (Binford 1983: 63-65). Bu betimlemeden de anlaşılacağı gibi, gece iyi görmekten ve avlanmaktan aciz hominidlerin gecelemek için su kenarlarını seçmeleri pek olası değildir. Afrika'da bugünkü avcı ve toplayıcıların, su kaynaklarının yanı başında kamp kurmadıklarını, geceleri vahşi hayvanları uzak tutmak için ateş vs.

yaktıklarını biliyoruz. Arkeologlarsa aksine kemik çöplüklerine bakarak hominidlerin su kenarlarında konakladıklarını iddia ederler (Binford 1983: 70). Binford'un yukarıdaki gözlemi arkeologların haklılığı konusunda insanı şüpheye düşürüyor.

Yerleşim yerlerinin ayrılmaz parçası çöplükler yaşayanlar hakkında pek çok ipucuyla doludur. Çağdaş çöplük arkeolojisi, atıklarından insanların davranışlarını tahmin etmeye yarayan etnoarkeolojik bir çalışmadır. 1972'de A.B.D.'nin Tucson Halk Sağlığı Dairesi, malzeme kültürü incelemesini Arizona Üniversitesi'nden birkaç antropoloğun önderliğinde üstlenmiştir. Bu garip ve alışılmamış çalışmanın amaçlarından ilki geçmişteki uygarlıkların maddî kültürle ilgili davranışlarına yönelik varsayımları bugün yaşayan bir toplumda denenmesinin mümkün olduğu; ikincisi ise modern bir toplum arkeolojisinin o toplumun bazı davranışlarının anlaşılmasında yardımcı olduğu kanısındır. Toplumlardaki malzemelerin durumu ve önemi hakkında, çöpteki atıklarından bir sonuca varmak mümkündür. 30 adet Tucson'lu ailenin çöpleri üzerinde yapılan araştırmanın sonucuna göre alışveriş, tüketim ve çöpe atma birbirleriyle sıkı sıkıya ilintilidir. Şehrin yüksek gelirli aileleri daha az malzemeyi boşa götürürken, orta gelirli aileleri özellikle yiyecek maddelerini, bilhassa da etleri ziyan etmiştir. Bu davranış o zaman piyasalarda et kıtlığının yaşandığı bir döneme rastlar. Bu da arkaik çöplüklerin illa ki seçkinlere ait olduğu varsayımının doğru olmadığını gösteren aydınlatıcı ve yol gösterici bir çalışmadır (Rathje, tarihsiz rapor: 236-241).

Etnoarkeolojik araştırmaların ünlü örneklerinden biri Norveçli bilim adamı Thor Heyerdahl'in 28 Nisan ve 7 Ağustos 1947 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Kon-Tiki seferidir. Tahta bir sai üzerinde, bir papağan ve beş arkadaşıyla birlikte Peru'nun Callao Limanı'ndan kalkıp 4300 deniz mililik bir uzaklığı aşarak, alize rüzgârlarının yardımıyla Pasifik adalarından Taumoto'ya varmıştır⁶. Biyolog ve zoolog olan Heyerdahl "bazı antropolojik bulgularla coğrafya verileri arasında kurduğu bağlantılara dayanarak" (Heyerdahl 1991) yaptığı etnoarkeolojik deneyi Polinezya adalarının Güney Amerikalılar tarafından sömürgeleştirilmediği savını reddetmiştir (McIntosh 1986:

147).

Seramikler⁶ ve çömlekçiler üzerinde yapılan mevcut seramik etnoarkeolojisi araştırmaları; arkeoloji kayıtlarına geçen insan davranışları ve malzeme kültürü arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasını sağlar (Kramer 1985: 77). Seramik şekil ve kullanış amacının; biçim ve büyüklük gibi belirli fiziksel özelliklerle birbirine bağlı olduğu ve aynı amaç için kullanılan kapların açıkça tanımlanabilen yapısal özelliklere göre tasarlanıp imal edildiği, doğruluğu desteklenmiş bir varsayımdır. Çömleğin "imalât teknolojisi, sınıflandırılması, kullanımı, ömrü, dolaşımı, atılması, yapılışının öğrenilmesi, şekli, iş bölümü, etnik kökeni, dağıtımı ile teknolojik ve biçimsel değişimi" gibi yönlerini ilgilendiren pek çok inceleme konusunu kapsar (Kramer 1985: 78). Bu görüş pek çok çağdaş çömlekçi ve seramiklerinin incelenmesinde kullanılmıştır. Bunzel'in (1929) arkeolojisi iyi bilinen Güneybatı Amerika'da çağdaş çömlekçiler üzerine çalışması; Shepard'ın (1956) arkeologlar için yararlı seramik teknolojisi ve analitik teknikler üzerine yapıtı; Thompson'un (Kramer 1985: 78) etnografik seramik koleksiyonu üzerine tiplendirme çalışması; Matson'un (1972,1973) arkaik ve modern çömleklerin teknolojik analizi ile Shipibo-Conibo çömleklerinin imalâtından kırılmasına kadar süreçlerinin gözlenmesi (DeBoer ve Lathrap 1979: 102-138) bunlar arasındadır (Henrickson ve McDonald 1983: 630).

Kuzey Filipinler'in Luzon bölgesindeki engebeli arazide yaşayan topluluklarda 18 yıl süren Kalinga Seramik Etnoarkeolojisi projesine (1975-95)kazısı yapılmayan, yapılması mümkün olmayan prehistorik toplumların bazı yönlerinin nasıl açıklanabileceğinin belirlenmesi için gerek duyulmuştur (Longacre 1975). Yani çağdaş çömlekçi toplumlarda yapılan etnoarkeolojik araştırmaların amacı, kullanılacak metodolojiyi denenmek, kurulan hipotezleri elde edilen verilerle sınanmak ve varılan sonucun o topluluk hakkında hangi kültürel özelliklere işaret ettiğini saptamaktır. Bu nedenle Kalinga etnoarkeolojisi projesinde kırk ailenin çömlek envanteri çıkartılarak çömleklerin yaşı, boyutları, kimin imal ettiği, nasıl yararlanıldığı bilgisiyile tüm kapların ilk öğünden son öğüne kadar gün boyunca nasıl kullanıldığı kayıt edilerek bunlar arasında 200 kap kacak değiş tokuş vasıtasıyla toplatılmıştır.

Sonra o kapların emdiği yağ asidi tortuları, iç ve dışlarındaki kömürleşmeler ve kullanıştan kaynaklanan yıpranma özellikleri gaz kromatografisi, kitle spektrometresi, düşük güçlü taramalı elektron mikroskopisi gibi arkeometrik yöntemlerle incelenmiştir. Bu araştırmanın nihai amacı yukarıda da ifade edildiği gibi prehistoryacıların çömlek kullanımları hakkında daha isabetli yorumlar yapmasına yardımcı olacak metodolojiyi sınamak ve ortaya koymak olmuştur. Dolayısıyla kullanma alışkanlıklarının çömlekleri farklı biçimlerde yıprattığının anlaşılması çömlekleri inceleyen arkeologlara yardımcı olur (Longacre, Skibo ve Stark 1977: 5-15).

Nüfus büyüklüğü ile evlerin oturulma sürelerini tahmin etmek amacıyla Türkiye'de yapılan bir etnoarkeoloji çalışması Gordion ekibinde yer alan sosyal-antropolog Dr. Ayşe Gürman Saltzmann tarafından 1994'ten beri Yassı Höyük Köyü'nde ve Sakarya Ovası'nda yürütülmektedir. 1995 ve 1998 Haziran aylarında Yassı Höyük kazı evine yaptığı ziyarette yazar, Dr. Ayşe Gürman Saltzmann'ın çalışmalarına tanık oldu. Saltzmann köy mekânını, evlerini, avlularını, evlerin inşaatlarını, mutfaklarını, ocaklarını ve ağıllarını inceliyordu. Köyde 1995'te yapılan araştırmanın amaçlarından biri tarım ve hayvancılık için kullanılan iki ayrı avlu ile muhtarın evinde mutfaktaki ocağın sıvası incelendi. Toprak siva ıssız ve passız, tertemizdi. Duvar on beş günde bir sıvanıyordu. Etnoarkeoloğun edindiği bu bilgi arkeologlar için aydınlatıcıydı. Gordion'da açığa çıkarılan ve siva kalıntıları bulunan ocak sıvalarının arkeometrik ölçmelerle katman sayısının ve derinliğinin belirlenmesi mutfağın kullanıldığı süreyi ve dolaylı olarak evde ne kadar yaşandığını ortaya koyuyordu. Saltzmann 1998'de ise Sakarya Ovası'ndaki hayvan ağıllarını dolaşiyor, çizimlerini yapıyor, keçi ve koyunları sayıyor, çobanla görüşüyordu. Amacı doğanın yaşattığı hayvan sayısını öğrenip; bu sayının beslediği bugünkü nüfustan yola çıkarak Gordion'da yaşayan nüfusu tahmin edebilmektir.

Yerleşim arkeolojisi gibi yerleşim etnoarkeolojisi de mekânda konutların nasıl ve neye göre yerleştirildiğine ışık tutan bir çalışmadır. 1117 yıl evvel Arizona'ya yerleşen çiftçilerin yerleşim şeklinin nedenini anlamak üzere bugün Nijerya savanna'larındaki çiftçilerin yerleşme âdetlerini

araştırmaya Antropolog Stone'u iten, bu konuda açıklayıcı arkeolojik verilerin olmamasıdır (1991: 19). 1984-85 yıllarında yerleşimlerin geçirdiği evrimi inceleyen antropolog, kendilerine has davranışları olduğunu keşfetmiş ve bilgisayar programları, harita, kroki çizimleri, hava fotoğrafları ve görüşmelerden faydalanarak 800 hanenin yerleşim tarihçesini incelemiştir. Böylece arazide yer seçerken Kofyar halkı için nelerin önemli olduğu belirlenmiştir. 1950'lerde Kofyarlıların, birbirlerine yakın ve eğri bir hat üzerinde yerleşmelerinin nedeni, verimli topraklara yakınlıktan değil; su kaynaklarına ve imeceyle üretim yapılmasına dayanan ilişkiden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Fakat verimin düşmesiyle birlikte suya uzaklığına rağmen, daha verimli olan ve yoğun tarım yapılabilen topraklara doğru yerleşimlerin kaydı saptanmıştır. Yerel ekolojik değişimler burada belirleyici bir rol oynamıştır (Stone 1991: 23).

Avcılık ve toplayıcılık günümüzde de devam eden ve sofralara ek yiyecek ve lezzet katan bir uğraşı olmaya devam ediyor. Yabanî olarak yetişen ve zamanı gelince özellikle kadınlar tarafından toplanan otlar ve şifalı bitkiler sofraları süslüyor ve bazı hastalıkları iyileştirmekte hâlâ Türkiye'de ve diğer ülkelerde kullanılıyor. Etnobotani olarak da bilinen ve kendiliklerinden yetişen ot ve bitkilerin toplanmasıyla ilgili çalışmalar hem günümüze hem de paleolitik diyetlere ışık tutuyor. Modern yaşamda tekrar doğal gıdalara dönüş ve şifalı bitkilere karşı uyanan merakla birlikte bu konuda yapılan araştırmalar da yaygınlaşıyor. Forbes'un (1976: 12) Yunanistan'da yaptığı incelemeye göre ağırlıklı olarak kadınların köylerde ve kentli kadınların ise pazar günleri kırlarda yabanî otları ve bitkileri topladığı konu ediliyor. Forbes'un gözlemlerine göre "bazı kentli kadınlar köydeki akrabalarına ot toplama ziyaretleri yapıyor. Ot toplama kız çocuklarının oyunları arasında ve bunların hangisinin yenilip hangisinin yenilmediğini anlamak için annelerine gösteriyorlar. Ot ve bitki toplamak bütün kadınların uğraşısı olduğu halde daha çok toprağı olmayan fakirler bu işi yapıyor. Bunların arasında da çantaları, bıçakları ve siyah giysileriyle yaşlı dullar dikkati çekiyor. Karahindiba, hindiba, hardal, gelincik yaprağı, itüzümü gibi otlar herkes tarafından toplanıyor ve yapraklar, saplar, soğanlı kökler, mantarlar ve yabani meyveler herkes tarafından

yeniyor. Deniz kenarlarında, kayalıklarda, işlenmemiş tarım arazilerinde, bağlarda, ekilmiş tarlaların kenarlarında yetişen bitkiler toplanıyor. Sümbül hem Atina sokaklarında satılan hem de köylü kadının kara tavasında bulunan bir lezzettir. Deniz kestanesi, deniz minaresi, deniz salyangozu, istakoz, yengeçler ve küçük balıklar kolaylıkla ele geçen deniz ürünlerindedir. Sebzeler ise Yunan köy yemeklerinin başlıca malzemelerindedir. Ot ve bitkiler insanlar kadar evcil hayvanların da gıdasının bir parçasıdır. Tuzlanmış deniz salyangozu erkek içki sofralarının aranan mezeleri arasındadır. Yabanî gıdalar dolayısıyla araştırmaların yapıldığı Methane çiftçilerinin ziyafet, oruç ve kıtlık zamanlarında gıdalarını zenginleştirir" (1976). Bu bilgilerin ışığında civarda bulunan Franchthi Mağarası'nda Üst-Paleolitik (İ.Ö. 20.000) Geç Neolitik (İ.Ö. 3000) arasında, yaşayan insanların geride bıraktıkları artıklardan balık yedikleri ve bugünkü halkın alışkanlıklara bakarak onların deniz kestaneleri, salyangoz ve ahtapot yedikleri anlaşılmaktadır. Bunlarla da kalmayıp kıyıda küçük balıkları ağlarla yakaladıkları, yabanî ot, bitki ve meyveleri tükettikleri; mağaranın etrafındaki küçük hayvan, kuş ve sümüklü böcekleri, solucan ve bazı sürüngenleri yedikleri arkeolojik kazılarda ele geçirilen buluntulardan anlaşılmaktadır (Forbes 1976: 15-17).

Buraya kadar benzerliklerin keşfi ile tanımlama ve açıklama yapma gibi etnoarkeolojinin kullandığı yaklaşımlardan yukarıda bahsedildi (Ascher, 1961b: 317-325) Demek ki günümüzü anlamak geçmişi anlamakta yardımcı olur. Geçmişle günümüz arasında yapılacak karşılaştırmalar arkeolojik yerleşimlerle civarlarındaki bugünkü yerleşimler arasında bağlantı olup olmadığını da ortaya koyar (Ergenekon 2001: 279). VEKAM (Vehbi Koç ve Ankara Araştırma Merkezi) Müdürü Arkeolog Gürkan Toklu; 1963-64 yıllarında Aksaray Acem Höyük kazısı sırasında buldukları İ.Ö. 1900-1750⁷ yıllarına ait olabilecek 82 odalı bir yapı hakkında şunları söylemiştir: "Bu kalıntının katmanları çözülmesi zor bir plâna sahipti. Seramikleşmiş mavi bir zemin üzerinde 1.5 m.lik bir tabaka, sonra ahşap ve hasır bulunmaktaydı. Binanın tabanı ile çöken tavanı arasındaki bu katmanlara bir anlam veremiyorduk. İki sene binayı tanımlayamadık. Bir gün çevreyi gezerken bir ev inşaatına rastladım.

Bu evin inşaat tabakaları ile bulunan eski yapının arasında tıpatıp bir benzerlik vardı. Yeni evde kullanılan hasırlar Melendiz Irmağı'nın aktığı Sultan Sazlığı'ndan geliyordu. Bu verilerin ışığında ve oda sayısının çokluğundan söz konusu eski yapının bir saray olduğunu çözdük"⁸.

Bu satırların yazarı 1995'ten beri 3 ayrı kazıya paralel olarak etnoarkeolojik incelemeler yapmaktadır⁹. Bunlar, Çatalhöyük ve Küçükköy – Konya Ovası, Kerkenes Dağı arkeolojisi ve Şahmuratlı Köyü, Datça/Burgaz Kazısı ve Knidia etnoarkeolojisidir. Her üç çalışmada da katılımcı gözlem, görüşmeler, kitap ve belgelerin taranması, fotoğraflama ve çizim gibi araştırma teknikleri kullanılmaktadır.

Çatalhöyük Kazısı – Küçükköy ve Konya Ovası Etnoarkeolojisi: 1993'te Prof. Ian Hodder tarafından tekrar başlanan Neolitik Döneme ait bu kazıya, 1998'de kalabalık bir ekiple etnoarkeoloji de eklenmiştir. Bugünkü insan faaliyetlerinin ev, avlu ve bahçelerde bıraktığı mikrostratigrafik izlerin, iç mekân kullanımlarını ve ekolojik değişimin ova köylerini nasıl etkilediği yazar ve Dr. Wendy Mathews tarafından araştırılmıştır. (Mathews, Hastorf, Ergenekon ve diğerleri, 2000: 279-284; Mathews ve Ergenekon, 1998). Ziyaret edilen Küçükköy, Türkmen-Camili, kuruyan Soğla Gölü kıyısındaki Hamidiye ve neredeyse yok olmakta olan Hotamış Gölü kıyısındaki Adakale Köyü, Karadağ'daki Emirler ve Binbirkilise köyleri, sulakken, kurak bir iklim ve ekolojide geçişin izlerini taşır. Araştırılan konular "çeşitli kaynak veya malzemelerinin bulunduğu doğal ortamlar, onların seçiminde rol oynayan sebepler, tedarik ediliş şekilleri, taşınmaları, kullanılış şekilleri ve bunların anlamı; malzeme, insanlar ve faaliyetleri arasındaki etkileşim, doğaya ve insalara ait mevsimsel ve sosyokültürel zaman ölçüsü"dür" (Mathews, Hastorf, Ergenekon ve diğerleri, 2000).

Kerkenes Kazısı - Şahmuratlı Köyü (Sorgun-Yozgat): Şahmuratlı Köyü, mezrası olarak sahip olduğu Kerkenes Dağı ören yerinin (İ.Ö. 6. yüzyıla ait Med sınır kenti)¹⁰ doğu eteğinde ve 7.5 km.lik, 7 kapısı olan eski kent surlarına kısa bir mesafede kuruludur (Ergenekon, 1996a, 1996b: 136-144; 1997, 1998a: 16-17, b: 1-4; 1999a, b; 2001; Summers 1994: 3-20, 1996, 1997; Özcan ve diğerleri 1998: 211-228). 1995-1997 sezonlarında yapılan bu çalışmada yerleşim, doğal kaynaklar,

iklim, kamu hizmetleri ve yerel idare, nüfus, akrabalık-evlilik sistemi, eğitim, tarımsal iş ve halk takvimi, tarım ekonomisi, hayvancılık, yerel sebze, bitki ve otlar, yemek kültürü, konut plânları ve mekansal düzen, halk sağlığı, din ve inançlar, siyasal eğilim, folklor, efsane, sözlü tarih, yer isimleri ile Kerkenes Dağı ve Keykavus Kalesi'yle köylülerin manevî ilişkisi hakkında bilgi toplanmıştır. Elde edilen ilk sonuç, arkeolojik çalışmalardan elde edilen bilgilerle yerli tarih, efsaneler ve antik yazılar arasında bir bağlantı olduğudur (Ergenekon, 2002b; Herodot; Lewy, 1949: 29-109;).

Datça/Burgaz Kazısı ve Knidia Etnoarkeolojisi: 1998'de ODTÜ Arkeometri Yüksek Lisans Bölümünün "Datça/Burgaz Kazılarında Elde edilen Buluntuların Arkeometrik Yöntemlerle İncelenmesi" adlı araştırmasının bir parçası olarak yazarın sorumluluğunda Datça köyleri etnoarkeolojisi beşinci sezonunu tamamlamıştır (Ergenekon, 1998c: 25-29, Mathews, Hastorf, Ergenekon ve diğerleri 2000: 279-284). 1993'ten beri Datça/Burgaz mevkiinde yapılan kazılar¹¹ burada İ.Ö. 6. ve 4. yüzyıla ait bir liman kentinin¹² sur duvarlarını, ev temellerini, sokaklarının varlığını ve seramiklerini ortaya koymuştur (Sönmez 1998, Tuna 2001, Özer 1998). Civar köylerden Hızırşah, Karaköy ve Kızılan'da yürütülmekte olan etnoarkeoloji çalışmalarında tarım ekonomisi, konut, yerleşim, nüfus, mutfak ve yemek kültürü, ören yerlerinden alınan malzemenin çağdaş kullanım şekli üzerine bilgiler elde edilmiştir (Ergenekon, 2002a, 2003).

Sonuç

Yok olan toplumların kalıntılarını inceleyen arkeologlar bugünkü toplumlarda büyümüş ve sosyalleşmiş¹³ olmuş çağdaşlarımızdır. Ele geçirilen buluntuları değerlendirirken önce kendilerini yapılandıran ve eğiten kültürün gözlükleriyle bakmakta, daha sonra arkeolojik bilgilerinin ışığında bazı tanımlar yapmaktadır. Eğer yayın varsa, yazıya geçen toplumlar hakkında yazıt, tablet ve antik eserlerden de faydalanmaktadırlar. Fakat geçmişe dönük sezinlemelerde, günümüzde var olan toplumlar büyük rol oynarlar. Antropoloji geçmişte ve günümüzde yaşayan toplumların kültürlerini bütün yönleriyle inceleyen bir bilim dalıdır. Bu disiplin

içinde yer alan arkeoloji; çağdaş toplumlarda yürütülen etnografik incelemelerden ve insan davranışlarıyla eşyaları arasındaki ilişkiyi inceleyen etnoarkeolojiden yararlanır ve yararlanmasında da büyük fayda vardır. İnsan toplulukları ürettikleri ve kullandıkları âlet ve eşyalarla; geliştirdikleri sosyal yapı¹⁴ veya organizasyonları¹⁵ ile doğaya uyum sağlarlar. Bu süreçlerden arda kalan kırılmış, yıpranmış, çürümüş ve hatta fosilleşmiş malzemenin tanımlanarak hangi ilişkileri yansıttıklarının, doğadan nasıl geçim sağladıklarının ve hangi toplumsal örgütlenmeye sahip olduklarının anlaşılması oldukça güçtür. Bu nedenle kazılar, artık çok disiplinli bir ekip çalışması haline gelmiştir ve etnoarkeoloji, fizikî ve sosyal antropoloji, arkeometri, jeofizik, mimarlık, konservasyon vb. disiplinlerle ortak çalışmaktadır.

NOTLAR

* Begümşen ERGENEKON, Modern Diller Bölümü, Y.D.Y.O. ve Arkeometri Yüksek Lisans Programı, Fen Bilimleri Enstitüsü, O.D.T.Ü.

İnönü Bulvarı 06531 Ankara/TÜRKİYE.

- 1 Şimdiki zaman.
- 2 Benzerlikler aracılığıyla hipotezlerin sonuçlandırılması (Watson 1979)
- 3 Sosyal Antropolojide yerleşim yerinde yaşayarak gözlem ve açık uçlu soru sorma tekniğiyle veri toplama.
- 4 At, eşek, su aygırı gibi tek tırnaklı hayvanlar.
- 5 Kon-Tiki Müzesi Yetkilileri, Şubat 1997.
- 6 Çanak, çömlek, kap, kacak, çini, vs.
- 7 Anadolu'da Aşur Ticaret Kolonileri Çağı.
- 8 Gürkan Toklu ile kişisel görüşme, VAKEM, 1997.
- 9 Beni aralanna alan köy sakinlerine, çalışmalarımı onaylayan ve kolaylaştıran yetkililere; katkısı bulunan araştırma asistanları Aylan Erkal (1997 Şahmuratlı), Songül Cömert ve Coşkun'a (1999 Datça) çok teşekkür ederim.
- 10 Kerkenes Dağı eteklerinde Lidya ve Medler arasında 5 yıl süren savaş Güneş tutulmasıyla 28 Mayıs 585'te sona ermiş, bundan yaklaşık 40 yıl sonra da yakın akrabaları Akamenid'lerin

başı Büyük Keyhüsrev tarafından işgal edilmiş ve yıkılmışlardır. Pers ordusu daha sonra Sard şehrini ele geçirerek Kharun'un Lidya Devletini yıkmıştır (Herodot).

- 11 ODTÜ, Tarihi Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM); Prof. Dr. Numan Tuna.
- 12 Bu şehrin önemini yitirmesinden sonra varlığı ortaya çıkan Knidos, Halikarnassos, Kos, Rodos, lalisos ve Lindos gibi Dor şehir birliğine bağlı bir kenttir (Demand 1989).
- 13 Çocukların doğdukları topluma uyacak şekilde terbiye edilmeleri yani kültürlenmeleri.
- 14 Sosyolojik terim.
- 15 Sosyal Antropolojik terim.

KAYNAKÇA

- ASCHER, R.,1961a** Analogy in Archaeological Interpretation, *Southwestern Journal of Anthropology* 17. **1961b** Analogy in Archaeological Interpretation, *Southwestern Journal of Anthropology* 17.
- BINFORD, 1983** *The Pursuit of the Past*,
- BUNZEL, R. C. 1929** *The Pueblo Potter*, Columbia University Press New York.
- DeBOER, Warren R. Ve Donald W. Lathrap 1979** *The Making and Breaking of Shipibo-Conibo Ceramics Ethnoarchaeology: Implications of Ethnography for Archaeology* C. Kramer ed., Columbia University Press New York.
- DEMAND, Nancy 1989**, "Did Knidos really Move? The Literary and Epygraphical Evidence", *Classical Antiquity*, Vol. 8/No.2/ October.
- ERGENEKON, Begümşen 1996a Arkeometri: Kerkenes ve Bir Köy Kültürü; Sila, Yıl 1 Sayı 3, Doğu Matbaası Yozgat.**
- 1996b** Kerkenes Dağı: Bir Dağ Efsanesinin Peşinde", *Atlas, Kasım İstanbul.*
- 1997a** Arkeometri: Kerkenes – Şahmuratlı Köprüsü", *Sila, Sayı 3, Doğu Matbaası, Yozgat.*
- 1997b** Etnoarkeoloji Nedir? *Sila: Kültür, Sanat, Edebiyat, Folklor*Yıl 1 Sayı 4 Sorgun,

- Yozgat.
- 1998a** Keykavus ve Kerkenes Efsaneleri, Sıla, Sayı 2, Doğu Matbaası, Yozgat.
- 1998b** Kerkenes ve Şahmurat'ın Öyküsü, Sıla, Sayı 2, Doğu Matbaası, Yozgat.
- 1998c** Dadya Yarımadası Kültürü, Halk Bilimi, Sayı 7 ODTÜ – THBT Yayını, Ankara.
- 1999a** Ethnoarchaeology in Şahmuratlı Village by Kerkenes Excavations in Turkey, Proceedings of II. International Archaeometry Symposium, 14-19 Sept., University of Zaragoza, Spain.
- 1999b** Kerkenes-Kaykavus Efsaneleri ve Şahmurat, Halk Bilimi, Türk Halk Bilimi Topluluğu Dergisi s. 2-5. Sayı ?
- 2001** The Role of Ethnoarchaeology in Archaeometry with examples from Çatalhöyük (1998), Kerkenes (1995-97), Datça-Burgaz Excavations and Knidian (Datça) Ethnoarchaeology 1998-99 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt 22-26 Mayıs 2000 T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ankara
- 2002a** Knidia Etnoarkeolojisi 2000 Raporu (baskıda), 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- 2002b** An Ethnoarchaeological Comparison: The Kerkenes Archaeological Survey and the Legend of Kerkenes City and the Keykavus Castle, Proceedings of the 31st International Symposium on Archaeometry, 27/4 – 1/5, (baskıda) Jerem, E. (eds.) Archeolingua Ö.A.R., Central European Series 1, Budapest – Oxford.
- 2003** Dorian Archaeology and Local Folklore in Datça, Turkey, Proceedings of the Symposium on Anthropology, Archaeology and Heritage in the Balkans and Anatolia or the The Life and Times of F.W. Hasluck (1878-1920) (baskıda), University of Lampeter, İngiltere.
- FORBES, Mary Clark 1976** The Pursuit of Wild Edibles, Expedition, Güz Sayısı.
- University Museum of Archaeology and Anthropology, University of Pennsylvania
- GJESSİNG, G. 1975** Socioarchaeology, Current Anthropology, Vol. 16, No. 3 September.
- GÜVENÇ, Bozkurt 1984** İnsan ve Kültür Remzi Kitabevi İstanbul.
- GÜRMAN-SALTZMANN, Ayşe,** Tarihsiz Ethnoarchaeology at Yassihöyük (Gordion): Space, Activity, Subsistence, Anatolian (Metin Fotokopisi).
- HENRICSON, Elizabeth F.; McDONALDS, Mary 1983** Ceramic Form and Function: An Ethnographic Search and an Archaeological Application; American Anthropologist, 85.
- HERODOT Tarihi 1991;** 144, 174; II.178; III.138; IV. 164, Remzi Kitabevi, İstanbul (I.174).
- HEYERDAHL, T.1991** Kon-Tiki, Engin Yayıncılık, İstanbul.
- KARASAR, Niyazi,1995** Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler 7. Basım 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd., Ankara
- KRAMER, Carol 1985** Ceramic Ethnoarchaeology Annual Review of Anthropology 14.
- 1979** **Introduction, Ethnoarchaeology:** Implications of Ethnography for Archaeology Columbia University Press, New York.
- LONGACRE, W., SKIBO, STARK,1991** Ethnoarchaeology at the Top of the World New Ceramic Studies Among the Kalinga of Luzon, ??, Vol. 33, No. 1.
- LONGACRE, William A.; SKIBO James M.; STARK, Miriam T.**
- 1970** Archaeology as Anthropology, A Case Study, The University of Arizona Press, Tucson, Arizona.
- 1975** Ethnoarchaeology of Kalinga, Kalinga-Apayao Province, Northern Luzon, the Philippines, (Araştırma Projesi Başvurusu).
- 1991** Ethnoarchaeology at the Top of the

- World: *New Ceramic Studies Among the Kalinga og Luzon*, Vol. 33, No.1
- MATHEWS, W.; ERGENEKON, B.**1997 Archive Report, Çatalhöyük Project, University of Cambridge
- MATHEWS, W., HASTORF, C., ERGENEKON, B.; ERKAL, A.; YALMAN, N.; AĞCABAY, M.; AYDINOĞLU, B.; BARTU, A.; BAYSAL, A.; BOZ, B.; MATEROF, F.; MIDDLETON, W.**
- 2000** Ethnoarchaeology Studiesin Local Villages Aimed at Understanding Aspects of the Neolithic Site, Hodder, I (ed.)Methodology Volume:Çatalhöyük Excavations.
- MATSON, F.R.**1972 *Ceramic Studies The Minnesota Messenia Expedition* ed. W.A. McDonald, G.R. Rapp. Pp. 200-24. Minneapolis: Univ. Minnesota Press.
- McINTOSH, Jane** 1986 *The Practical Archaeologist* Paul Press Ltd. London.
- 1973 *The Potters of Chalkis Classics and the Classical Tradition*, ed. E.N. Borza, R.W. Carruba, pp. 117-42. University Paark: Penn.State Univ. Press.
- ÖZCAN, M.; SUMMERS, G.; SUMMERS, F.**1998 1998 Yılı Kerkenes Dağı Projesi, 17. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, 24-28 Mayıs, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- ÖZER, Bekir**1998 *Datça Burgaz Kazılarında Ele Geçen Arkaik Dönem Bezemeli Seramikleri*, Ege Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Bölümü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- RATHJE, William L.** *Tarihsiz Rapor The Garbage Project: A New Way of Looking at the Problems of Archaeology (Garbage Project No. 1)* Arizona State Museum Library, University of Arizona, Tucson (Yayınlanmadı).
- SCHWARTZ, Douglas W.** 1978 *Forward, Explorations in Ethnoarchaeology* R.A.Gould, ed., University of New Mexico Press, Albuquerque.
- SHEPARD, A. O.** 1956 *Ceramics for the Archaeologist* Publ. 609. Washington DC: Carnegie Inst. Washington. Institute of Archaeology at Ankara.
- SÖNMEZ, Oktay**1998 *Knidos - Mavide Uyuyan Güzel Ege Yayınları*, Egemen Matbaacılık, İstanbul s. 84-88.
- SPAULDING, A. C** 1968 *Explanation in Archaeology*, S. Binford and L. Binford, eds., *New Perspectives In Archaeology*: 33-40. Aldine, Chicago.
- STONE, Glenn Davis**1991 *Settlement Ethnoarchaeology: Changing Patterns Among the Kofyar of Nigeria*, Expedition, Vol. 33 No. 1, University Museum of Archaeology and Anthropology , University of Pennsylvania.
- SUMMERS, Geoffrey**1994 *The Mountain Top City on Kerkenes Dağ (Yozgat) in Capadoccia*, Arkeoloji ve Sanat, Sayı 62/63.
- 1995** *Survey and Test Trenches at Kerkenes Dağ: A Preliminary Report on the 1996 Season*, British Institute of Archaeology at Ankara.
- 1996** *The Kerkenes Dağ Survey: Preliminary Report on the 1997 Season*, British Institute of Archaeology at Ankara.
- TUNA, N.** 2001 *Burgaz Kazısı 1999 Yılı Çalışmaları*, 22. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, 22-26 Mayıs 2000 İzmir, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ankara.
- WATSON, Patty Jo**, 1969 *The Prehistory of Salts Cave, Kentucky Reports of Investigations No. 16*, Illinois State Museum, Springfield
- 1979** *Archaeological Ethnography in Western Iran*, The University of Arizona Press U.S.A.